

ATHENS UNIVERSITY REVIEW OF ARCHAEOLOGY

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΤΟΜΕΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

REVIEW OF THE DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY AND HISTORY OF ART
FACULTY OF HISTORY AND ARCHAEOLOGY
NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS

ATHENS UNIVERSITY REVIEW OF ARCHAEOLOGY

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΤΟΜΕΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

REVIEW OF THE DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY AND HISTORY OF ART
FACULTY OF HISTORY AND ARCHAEOLOGY
NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ • EDITORS

Κωνσταντίνος Κοπανιάς • Ιωάννης Παπαδάτος

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ • EDITORIAL ADVISORY BOARD

Γεώργιος Βαβουρανάκης || Γιάννης Γαλανάκης || Γεωργία Κουρτέση-Φιλιππάκη
Ελένη Μαντζουράνη || Χρήστος Ντούμας || Διαμαντής Παναγιωτόπουλος
Ελευθέριος Πλάτων || Νάγια Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα || Arnulf Hausleiter
Παναγιώτης Κουσούλης || James Osborne || Πάνος Βαλαβάνης
Χρύσανθος Κανελλόπουλος || Παυλίνα Καραναστάση || Στυλιανός Κατάκης
Ευρυδίκη Κεφαλίδου || Γεωργία Κοκκορού-Αλευρά || Αντώνης Κοτσώνας
Νότα Κούρου || Βασίλειος Λαμπρινουδάκης || Δημήτρης Μποσνάκης || Όλγα Παλαγγιά
Λυδία Παλαιοκρασσά || Ελευθερία Παπουτσάκη-Σερμπέτη || Δημήτρης Πλάντζος
Εύα Σημαντώνη-Μπουρνιά || Katja Sporn || Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβερίου
Μιχαήλ Τιβέριος || Σοφία Καλοπίση-Βέρτη || Μαρία Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου
Γεώργιος Πάλλης || Μαρία Παναγιωτίδου || Πλάτων Πετρίδης || Andreas Rhoby
Peter Dent || Παναγιώτης Ιωάννου || Θεοδώρα Μαρκάτου || Ευγένιος Ματθιόπουλος
Ευθυμία Μαυρομιχάλη || Δημήτρης Παυλόπουλος || Σουλτάνα-Μαρία Βαλαμώτη
Λίλιαν Καραλή-Γιαννακοπούλου || Βασίλειος Κυλίκογλου || Αλεξάνδρα Λιβάρδα
Ιωάννης Μπασιάκος || Σέβη Τριανταφύλλου || Μάρλεν Μούλιου || Αλεξάνδρα Μπούνια
Μαρία Οικονόμου || Ελευθερία Παλιού || Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος || Απόστολος Σαρρής

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ • LAYOUT

Σχίζα Βασιλική

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ • TABLE OF CONTENTS

ΤΕΥΧΟΣ 1 • VOLUME 1

ΜΑΪΟΣ 2018 • MAY 2018

PARASKEVI TRITSAROLI AND SOPHIA KOULIDOU

Human remains from the Pigi Artemidos LBA tumulus, region of Macedonian Olympus, Pieria..... 9

ΣΤΑΥΡΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ, ΑΚΗΣ ΤΣΩΝΟΣ

Το ταφικό έθιμο της ανέγερσης τύμβου κατά μήκος της Ιονίας και Αδριατικής ακτής
ως πολιτιστικό και κοινωνικό φαινόμενο..... 25

GEORGIA PAPADOPOULOU

“Now I have sent you 500 (talents) of copper”: the Amarna Letter EA 35 from the King of Alašiya
to the King of Egypt..... 61

KONSTANTINOS KOPANIAS

Cilicia and Pamphylia during the Early Iron Age: Hiyawa, Mopsos
and the Foundation of the Greek Poleis..... 69

MANOLIS PETRAKIS

Herakles or Dionysos? Some thoughts on the iconography of the krater of the Athens National
Archaeological Museum no. 14902 97

GEORGIOS PALLIS

Middle Byzantine Altars with Sculpted Decoration..... 119

ANASTASIA VASSILIOU

Sherds from around the Church: Pottery from the Panayia Church at Chonika, Argolis..... 127

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ

Μια λανθάνουσα χαλκογραφία του Γύζη. Συμβολή στη μελέτη
της ελληνικής χαρακτηριστικής του ΙΘ' αι. 157

MARLEN MOULIOU

Cities and museums of cities. Hybrid discourses and social ecosystems.....165

ΕΛΕΝΗ ΜΑΝΤΖΟΥΡΑΝΗ

Στα ίχνη των κλεμμένων ελληνικών αρχαιοτήτων από τις κατοχικές δυνάμεις (1940–1945)
Η συμβολή του Σπύρου Μαρινάτου 187

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Γ. ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ,

Κ. Καρακάση, *Οι Αρχαϊκές Κόρες* 223

Ε. ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ

Ντ. Κατσωνοπούλου και Ε. Παρτίδα (επιμ.), *ΦΙΛΕΛΛΗΝ. Μελέτες προς τιμήν του Στέφανου Μίλλερ* 231

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ • CONTACT

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή / Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Πανεπιστημιόπολη Ζωγράφου / Αθήνα 157 84

National and Kapodistrian University of Athens, Faculty of History and Archaeology
University Campus, GR-15784 Athens, Greece

Ιστοσελίδα • Website <http://aura.arch.uoa.gr/>
email: aura@arch.uoa.gr

Σχεδιασμός • Layout: Βασιλική Σχίζα (vass.schiza@gmail.com)

© Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ © Faculty of History and Archaeology, NKUoA
Όλα τα άρθρα αυτού του τόμου υπόκεινται στην άδεια χρήσης Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.el>).

All papers in this volume are subjected to the Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 License
(<https://creativecommons.org/licenses/by-ncnd/4.0/>).

Εκδοτικό Σημείωμα • Editorial

Το Περιοδικό του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης (AURA) είναι ένα διεθνές περιοδικό με σύστημα διπλής ανώνυμης αξιολόγησης, το οποίο εκδίδεται από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Στόχος του είναι η δημοσίευση πρωτότυπων εργασιών που εστιάζουν στην αρχαιολογία, την τέχνη και τον υλικό πολιτισμό του ευρύτερου Ελληνικού κόσμου, από την απώτερη προϊστορία έως και τη σύγχρονη εποχή. Δημοσιεύονται μελέτες, γραμμένες στα Ελληνικά ή Αγγλικά, που αφορούν στην (1) Εποχή του Λίθου και του Χαλκού στην Ελλάδα και όμορες περιοχές, (2) τη Γεωμετρική, Αρχαϊκή και Κλασική περίοδο στην Ελλάδα και τις Ελληνικές αποικίες στη Μεσόγειο, (3) τον ευρύτερο Ελληνιστικό κόσμο, (4) τη Ρωμαϊκή Ελλάδα, (5) τη Βυζαντινή αυτοκρατορία, (6) τη Λατινική και Οθωμανική περίοδο στην Ελλάδα, (7) την τέχνη της σύγχρονης Ελλάδας, (8) την Ανατολική Μεσόγειο και την Εγγύς Ανατολή, (9) Περιβαλλοντική Αρχαιολογία και Αρχαιομετρία, (10) Μουσειολογία και (11) Ψηφιακές Εφαρμογές στην Αρχαιολογία. Το είδος των μελετών ποικίλλει, και ενδεικτικά αναφέρονται συνθετικές μελέτες, εκθέσεις ανασκαφών και ερευνών πεδίου, μελέτες αρχαιολογικού υλικού και έργων τέχνης, μελέτες περιπτώσεων, καθώς και προκαταρκτικές δημοσιεύσεις υπό εξέλιξη ερευνητικών προγραμμάτων στα θέματα που αναφέρονται παραπάνω.

Το περιοδικό είναι ελεύθερης και ανοικτής πρόσβασης. Τα τεύχη του δημοσιεύονται ηλεκτρονικά ως αρχεία PDF. Όλα τα άρθρα είναι δωρεάν διαθέσιμα για όλους στο διαδίκτυο αμέσως μετά τη δημοσίευσή τους και σύμφωνα με την άδεια Creative Commons (BY-NC-ND 4.0). Τα τεύχη του περιοδικού μπορούν επίσης να εκτυπωθούν κατόπιν παραγγελίας και να αποσταλούν ταχυδρομικά ή να παραληφθούν από το βιβλιοπωλείο του Εκδοτικού Οίκου Καρδαμίτσα, Ιπποκράτους 8, Αθήνα.

The Athens University Review of Archaeology (AURA) is an international, peer-reviewed archaeological journal published by the Faculty of History and Archaeology of the National and Kapodistrian University of Athens. It is dedicated to the publication of original research articles and reports focusing on, or related to the archaeology, art and material culture in the broader Greek world, from the earliest Prehistory to the Modern Era. We welcome contributions in Greek or English about (1) the Stone and Bronze Age in Greece and related adjacent areas, (2) the Geometric to Classical periods in Greece and the Greek colonies in the Mediterranean, (3) the broader Hellenistic world, (4) Roman Greece, (5) the Byzantine Empire, (6) the period of Latin and Ottoman rule in Greece, (7) Modern Greek art, (8) the Eastern Mediterranean and the Near East, (9) Environmental Archaeology and Archaeometry, (10) Museology and (11) Computer Applications in Archaeology. The range of studies varies, including synthetic works, reports on excavations and field surveys, studies of archaeological material or works of art, various case studies, as well as preliminary publications of on-going research projects dealing with the scientific areas described above.

AURA is a fully open access journal. Each issue is published electronically as a PDF file. All papers are available on the internet to all users immediately upon publication and free of charge, according to the Creative Commons (BY-NC-ND 4.0). AURA issues can also be distributed on a print-on-demand basis and posted or collected from the bookstore of the Kardamitsa Publications, 8 Ippokratous str, Athens.

Το πρώτο τεύχος του AURA εκδόθηκε με ευγενική χορηγία
του Ιδρύματος Ψύχα στη μνήμη του Γιάννη Σακελλαράκη

The first issue of AURA was published thanks to the kind support
of Psycha Foundation in memory of Yiannis Sakellarakis

Βιβλιοκρισίες

Reviews

Βιβλιοκρισία

Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
esiman@arch.uoa.gr

D. Katsonopoulou and E. Partida (eds) - Ντ. Κατσωνοπούλου και Ε. Παρτίδα (επιμ.), *ΦΙΛΕΛΛΗΝ. Essays presented to Stephen G. Miller - ΦΙΛΕΛΛΗΝ. Μελέτες προς τιμήν του Στέφανου Μίλλερ* (The Helike Society - Εταιρεία Φίλων της Αρχαίας Ελίκης), Athens-Αθήνα 2016, ISBN: 978-960-86377-3-3, σελ. 398, μαυρόασπρες φωτογραφίες, χαρτόδετο.

Προς το τέλος του 2016 κυκλοφόρησε ο τιμητικός τόμος ΦΙΛΕΛΛΗΝ για τον Στέφανο Μίλλερ, ομότιμο καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια, στο Berkeley των ΗΠΑ και πρώην Διευθυντή της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα. Το βιβλίο επιμελήθηκαν, με πολλή φροντίδα και φανερό αγάπη και σεβασμό προς τον τιμώμενο, οι Δρ Ντόρα Κατσωνοπούλου και Δρ Έλενα Παρτίδα.

Εικοσιπέντε συμβολές με ποικίλη θεματολογία απαρτίζουν τον τόμο· οι περισσότερες καταπίνουν με θέματα που άπτονται των επιστημονικών ενδιαφερόντων του τιμωμένου και με τον ένα ή τον άλλο τρόπο σχετίζονται με τους τόπους τους οποίους ανέσκαψε ή μελέτησε, την Ολυμπία, την Αθήνα, την Αμφίπολη/Στρυμώνα, τον Βόλο, και κυρίως την αρχαία Νεμέα.

Τον πρωτότυπο τρόπο σκέψης και τη φιλοπαίγμονα διάθεση που πάντα διέκριναν τον Στέφανο Μίλλερ, αντανakλά ως ένα βαθμό η πρώτη μελέτη, "Neo-Darwinian Numismatics: a Thought Experiment". Σ' αυτήν ο Fr. Holt αντιμετωπίζει, αποκλειστικά για τις ανάγκες της ανάλυσης, τα νομίσματα ως εάν είχαν συμπεριφορά ζωντανών οργανισμών που αγωνίζονται για την επιβίωσή τους, προσδίδοντας στη νοητική νομισματική (cognitive numismatics) νέο-Δαρβινική προσέγγιση και χρησιμοποιώντας τη θεωρία των μιμημάτων. Ένας παραδοσιακός μελετητής θα είχε ίσως πολλά να αντιτάξει σ' αυτή τη νεωτερική προσέγγιση, δεν θα μπορούσε όμως να αρνηθεί ότι "coins evolve, and so must those who study them" (σελ. 32).

Σε πολύ πιο συμβατικούς δρόμους κινείται η δεύτερη νομισματική μελέτη του τόμου από τον R. Weir, ο οποίος, χρησιμοποιώντας ως εφαλτήριο την υποδειγματική δημοσίευση των νομισμάτων που έφεραν σε φως οι ανασκαφές της Νεμέας, παρουσιάζει τα πλούσια ανάλογα ευρήματα από το πρόγραμμα της αρχαίας Ελίκης στην Αχαΐα ("Coins including Sikyonian and Corinthian Issues found at the Excavations of the Helike Project in Helike of Achaia"). Πρόκειται για 107 νομίσματα που καλύπτουν διάστημα από το 370/360 π.Χ. μέχρι και τον 5ο αι. μ.Χ. Αντιπροσωπεύεται πλήθος κοπών, μεταξύ των οποίων μακράν πολυπληθέστερες είναι οι σικυνώειες (52 στο σύνολο), υπερβαίνοντας κατά πολύ τις κορινθιακές που θα ήταν κυρίως αναμενόμενες στην αρχαία Ελίκη. Τα περισσότερα από τα νομίσματα Σικυνώνας ήταν άγνωστα στην παλαιότερη βιβλιογραφία και αποτελούν ευπρόσδεκτη συμπλήρωση των γνώσεών μας για αυτό το πολύ σημαντικό κέντρο της Β. Πελοποννήσου. Η θέση εύρεσης των νομισμάτων

του 3ου και 2ου αι. π.Χ. (στο κτήμα Ρωμανού περιοχής Αρχαίας Ελίκης, σε εργαστήριο που καταστράφηκε τον ύστερο 2ο αι. π.Χ.) αξιοποιείται ως έμμεση ένδειξη για την αναζήτηση της πριν την καταστροφή του 373 π.Χ. κλασικής Ελίκης.

Μια σειρά συμβολών πραγματεύεται την ιστορία των αρχαίων αθλητικών αγώνων ή τη μορφή και τους μηχανισμούς λειτουργίας των αρχαίων σταδίων, δηλαδή θέματα ιδιαίτερα προσφιλή στον τιμώμενο και με μεγάλη απήχηση στο ευρύ κοινό!

Η Β. Dimde, στο άρθρο της "The Anatomy of a Stadium's Racetrack: Bilateral Starting-lines, Unilateral Hyspleges and Amphitheatrical Installations", εξετάζει σειρά θεμάτων σχετικών με τη διαμόρφωση των αρχαίων σταδίων. Αρχίζοντας από τις μεθόδους εκκίνησης των αθλητών κατά τους αγώνες δρόμου, που εξασφάλιζαν ίσες ευκαιρίες στη νίκη (βαλβίδες με τη μορφή λιθοπλίνθων από τον ύστερο 6ο έως τον 4ο αι. π.Χ., εξελιγμένοι μηχανισμοί άφεσης, όπως οι ύσπληγες από το πρώτο τρίτο του 4ου αι. π.Χ. και εξής), περνά στην αλλαγή χρήσης των αρχαίων ελληνικών σταδίων κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους, με κατασκευή καμπύλου τοίχου στο ένα άκρο του στίβου που τους προσέδωσε ελλειπτική κάτοψη. Η εισαγωγή ρωμαϊκών θεαμάτων (μονομαχίες, αγώνες με θηρία κλπ) στα μετασκευασμένα αρχαία στάδια, δεν φαίνεται να κατάργησε πλήρως την τέλεση κάποιων τουλάχιστον αρχαιοελληνικών αγωνισμάτων, χωρίς όμως τις παλαιές τους προδιαγραφές. Πρόκειται για ευπρόσδεκτη συγκεφαλαίωση των μέχρι σήμερα γνώσεών μας για το θέμα, που στηρίζεται σε υλικό από το στάδιο της Νεμέας, αλλά και από πολλά ακόμα, διεξοδικά μελετημένα στάδια ανά την ελληνική επικράτεια και τη Μικρά Ασία.

Η παγκόσμια ακτινοβολία των Ολυμπιακών αγώνων είχε ως συνέπεια την τέλεση ησσόνων Ολυμπίων ανά τη Μεσόγειο, ανάμεσά τους και των ομώνυμων αγώνων που διεξάγονταν στην αρχαία Μακεδονία από τους Κλασικούς μέχρι και τους Ρωμαϊκούς χρόνους. Με το θέμα ασχολείται ο Ευ. Αλμπανίδης ("The Olympic Games of the ancient Macedonians"), στηριζόμενος σε επιγραφικές, φιλολογικές και νομισματικές μαρτυρίες. Ο συγγραφέας καταθέτει νέες προσεγγίσεις των ιστορικών και αρχαιολογικών δεδομένων, που εμπλουτίζουν ή διαφοροποιούνται από τη μέχρι σήμερα έρευνα, όπως τα κίνητρα που υπαγόρευαν στον βασιλέα Αρχέλαο την οργάνωση των Ολυμπίων στο Δίον (και όχι στις Αιγές), ή τη μεταφορά τους κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους (πιθανότατα γύρω στα μέσα του 3ου αι. μ.Χ.) στη Βέροια, έδρα του Μακεδονικού Κοινού. Από νομισματικές μαρτυρίες συνάγει την παράλληλη τέλεση αγώνων με την επωνυμία Αλεξάνδρεια Ολύμπια ή Αλεξάνδρειοι αγώνες, που καταδεικνύουν ότι η μνήμη του μεγάλου Μακεδόνα στρατηλάτη ήταν πάντα ζωντανή στην περιοχή όπου γεννήθηκε και ανδρώθηκε.

Επισκόπηση των αναφορών στον αθλητισμό που εμφανίζονται στον μικρό διάλογο Ιέρων του Ξενοφώντος επιχειρεί ο Thomas Heine Nielsen ("Some notes on athletics in the *Hiero* of Xenophon"). Οι αγώνες δεν ήταν φυσικά το κύριο θέμα του διαλόγου, το γεγονός όμως ότι ο Ξενοφών καταφεύγει τόσο συχνά σε μνείες από, και σε συγκρίσεις με τον στίβο, το στάδιο και τους ιππικούς αγώνες προκειμένου να εικονογραφήσει τις ιδιότητες και αρετές που οφείλει να διαθέτει ο μονάρχης ώστε να εξασφαλίζεται η ευτυχία των υπηκόων του, αποτελεί αδιάψευστο μάρτυρα της σημασίας που είχε ο αθλητισμός για την αρχαία κοινωνία. Παράλληλα δείχνει το επίπεδο του αναγνωστικού κοινού στο οποίο απευθυνόταν ο αρχαίος συγγραφέας: "Such men will have been well-read and well-educated members of the elite for whom athletics was a defining feature of their very style of life" (σελ. 111).

Η αίγλη των αρχαίων πανελληνίων αγώνων δεν έσβησε με την επικράτηση του χριστιανισμού. Νεώτερα έργα τέχνης διασώζουν μνήμες από το μυθικό υπόβαθρο παρόμοιων αγώνων πολύ μετά την κατάργησή τους, όπως φαίνεται να συμβαίνει με ένα cameo από σαρδόνυχα του 1250 μ.Χ. στο Kunsthistorisches Museum της Βιέννης, με τον Ποσειδώνα ως κεντρική μορφή,

το οποίο η σύγχρονη έρευνα συνέδεσε με τους, γειτονικούς προς τη Νεμέα, πανελλήνιους αγώνες των Ισθμίων. Ο I. Weiler στο επόμενο άρθρο του τόμου "Reflexions of the Isthmian Games and the Role of Poseidon and Theseus", σε αντίθεση με την επικρατούσα άποψη, αμφισβητεί τη χρονολόγηση του κοσμήματος στον 13ο μεταχριστιανικό αιώνα και αποσυνδέει την ταύτιση των εικονιζομένων μορφών με τους πρωταγωνιστές της μυθολογίας των Ισθμίων που αναφέρει ο Πausanias (*Ελλάδος Περιήγησις* 2.1.7–2.2.2). Στο δεύτερο μέρος της εργασίας γίνεται εκτεταμένη αναφορά στη σχέση του Θησέα και των Αθηνών προς τους αγώνες των Ισθμίων, χωρίς όμως να καθίσταται προφανής ο βαθμός και ο τρόπος με τον οποίο η σχέση αυτή επηρέασε την παράσταση του ανάγλυφου σαρδόνυχα.

Το νόημα του «ευ αγωνίζεσθαι», βασικής προϋπόθεσης των αρχαίων αθλητικών διοργανώσεων που αναλύεται εκτενώς από τον τιμώμενο του παρόντος τόμου στην εισαγωγή του βιβλίου του ARETE, θα μπορούσε να αποδοθεί στην αγγλική με τον όρο fair play. Τον χρησιμοποιεί στον τίτλο του άρθρου του ο I. Kertész, "Fair Play and Politics in Olympia", που εστιάζει σε περιπτώσεις ολυμπιακών αγωνισμάτων κατά τα οποία πολιτικές βλέψεις απείλησαν ή κατέλυσαν το ιδεώδες αυτό. Η εκτενής συζήτηση για τις πολιτικές σχέσεις Ήλιδος και Σπάρτης κρίνεται απαραίτητη, αφού η πρώτη παραβίαση του ολυμπιακού ιδεώδους που συζητείται, αποδίδεται στην πολιτική αντιπαλότητα της Ήλιδος προς τη Σπάρτη (396 π.Χ.). Η δεύτερη περίπτωση ήταν συνέπεια της αντι-μακεδονικής πολιτικής της Αθήνας και του «σωβινισμού» του Αθηναίου αθλητή του πεντάθλου Καλλίπου (332 π.Χ.). Πρόκειται για ενδιαφέρουσα πραγμάτευση, που βασίζεται σε αρχαίες φιλολογικές μαρτυρίες, επιτρέπει όμως καίριους παραλληλισμούς προς σύγχρονες αθλητικές πρακτικές.

Μια αναπάντεχη όψη των αρχαίων αθλητικών διοργανώσεων πραγματεύεται το άρθρο της Α. Τρακαδά, "Athletes at Sea: The evidence for Maritime Contests in Attic Festivals": Σειρά ενεπίγραφων στηλών με ανάγλυφες εικονιστικές παραστάσεις, χρονολογημένων μεταξύ 378/7 π.Χ. και 255/6 μ.Χ., αποδεικνύουν τη διεξαγωγή αγώνων με σκάφη στην Αττική, που ονομάζονταν *άμιλλα* (κατά την Ελληνιστική περίοδο) και *ναυμαχία* (κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους). Από το περιεχόμενο των στηλών συνάγεται ότι ναυτικοί αγώνες συνδέονταν με πέντε τουλάχιστον αττικές θρησκευτικές γιορτές, αν και ο πραγματικός χαρακτήρας τους παραμένει αδιευκρίνιστος. Αυτή η πολύ ενδιαφέρουσα εργασία αποτελεί προκαταρκτική έρευνα της πιθανής φύσης των συγκεκριμένων αγωνισμάτων και καταλήγει στο ότι η συστηματική τέλεσή τους για τόσο μακρύ χρονικό διάστημα και η σύνδεσή τους με θρησκευτικές γιορτές αποσκοπούσαν στην προβολή και διατήρηση της μνήμης της αθηναϊκής θαλασσοκρατορίας και στη συντήρηση της ναυτικής παράδοσης της αρχαίας πόλης.

Ο σύγχρονος Μαραθώνιος δρόμος είναι κατά τι μακρύτερος του κλασικού μαραθωνίου, που αντιστοιχεί ακριβώς στην απόσταση των 40 χιλιομέτρων που χωρίζουν το χωριό του Μαραθώνα από το κέντρο της Αθήνας. Τόσο ο πρώτος όσο και ο δεύτερος (αλλά και το πλήθος των άλλων «μαραθωνίων», ημι-μαραθωνίων κλπ που κατακλύζουν τις σύγχρονες αθλητικές διοργανώσεις) υπήρξαν ιδιοφυής και εντελώς αναχρονιστική έμπνευση των ιδρυτών των σύγχρονων Ολυμπιακών αγώνων. Ο Th. Scanlon, στο άρθρο του "Inventing Marathons: ancient and modern distance running for victory and peace", μέσα από συνεξέταση του κατορθώματος του αρχαίου μαραθωνοδρόμου Φειδιππίδη και των επιδόσεων των συγχρόνων μιμητών του, προσπαθεί να προβάλει τη σύνδεση ενός αγωνίσματος αντοχής, που όπως κάθε Ολυμπιακό άθλημα οφείλει να διεξάγεται στα πλαίσια της ειρηνικής διεκδίκησης της νίκης, με την καλλιέργεια και προβολή της πολεμικής αρετής. Πρόκειται για κάπως νεφελώδη επιχειρηματολογία, που καταλήγει ότι, στην ιδανική τους έκφραση, οι αρχαίοι και οι σύγχρονοι δρόμοι αντοχής προωθούν τη στρατιωτική αριστεία, ενώ παράλληλα ενδυναμώνουν το ιδανικό της ειρήνης.

Μια εξαιρετική «ανακάλυψη» του Στέφανου Miller είναι η ερμαϊκή στήλη με την κεφαλή του Πλάτωνα στεφανωμένου με τις ταινίες του νικητή, που εντόπισε σε κολλέγιο θηλέων στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια στο Berkeley και πρώτος αναγνώρισε ως γνήσιο έργο της αρχαιότητας. Στη μονογραφία του *The Berkeley Plato: from neglected relic to ancient treasure. An Archaeological Detective Story*, University of California Press 2009, ο τιμώμενος προσπαθεί να αποδείξει ότι ο Πλάτων εκτός από αθλητής και φιλόσοφος υπήρξε και γυμνασιάρχος (και όχι γυμνασιάρχης, όπως αναφέρεται στην ελληνική μετάφραση της περίληψης). Η H. Reid, στο άρθρο της "Plato the Gymnasiarch", προχωρεί τον συλλογισμό ακόμα περισσότερο και προσπαθεί να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο η γυμναστική και η άθληση αλληλεπιδρούν με την πλατωνική φιλοσοφία και λειτουργούν στα πλαίσια της πλατωνικής Πολιτείας (και όχι Δημοκρατίας) προάγοντας το ήθος των φυλάκων και συντελώντας στην ηθική διαπαιδαγώγηση (αρετή) της κοινωνίας ευρύτερα.

Οι επόμενες συμβολές, μέχρι το τέλος του τόμου, έχουν «συμβατικό» αρχαιολογικό και επιγραφικό χαρακτήρα, αλλά δεν είναι λιγότερο ενδιαφέρουσες.

Ένα ωραίο κεφάλι νεαρού αθλητή του 30–50 μ.Χ. στο Chrysler Museum of Art, Norfolk, παρουσιάζει στο σύντομο άρθρο του ο H.-R. Goette ("The Head of a Young Athlete"). Το μαρμάρينو κεφάλι βρίσκεται σχεδόν ακριβές παράλληλο στην Υστερο-ελληνιστική (περί το 100 π.Χ.) κεφαλή αρ. 872 του Palazzo dei Conservatori, Musei Capitolini της Ρώμης. Και τα δύο έργα αντιγράφουν πιθανότατα παλαιότερο ορειχάλκινο πρότυπο, που απεικόνιζε ένα αγόρι-αθλητή, νικητή σε δύσκολο αγώνισμα, ίσως παγκράτιο, και ήταν στημένο σε κάποιο ιερό που διοργάνωσε τους αγώνες.

Τις περιπέτειες σπαράγματος ρωμαϊκής αττικής σαρκοφάγου από τη Νεμέα του πρώτου μισού του 3ου αι. μ.Χ., που κατέληξε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών με αρ. ευρ. 2405, διηγείται ο Στ. Κατάκης στο άρθρο του "A Detective Story: The Journey of a Sarcophagus Fragment from Nemea to Athens". Οι αρχαιοδιφικοί χαρακτήρα προσεγγίσεις αρχαίων μνημείων γίνονται οσημέραι δημοφιλέστερες μεταξύ των ειδικών και έχουν να προσφέρουν πολύ περισσότερα από διασκεδαστικές ή «πιπεράτες» λεπτομέρειες: λειτουργούν ως δίαυλος που μας επιτρέπει να έρθουμε σε στενότερη επαφή με την κοινωνία του πρόσφατου παρελθόντος και να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο αυτή προσέγγιζε την αρχαιότητα.

Στο έργο του Σκόπα επικεντρώνονται οι δύο επόμενες συμβολές: Εμπεριστατωμένη περιήγηση στο σκοπαδικό έργο επιχειρεί η Ντ. Κατσωνοπούλου, ειδικότερα στα έργα εκείνα του μεγάλου Πάριου γλύπτη του 4ου αι. π.Χ. που είχαν στηθεί στη ΒΑ και Α Πελοπόννησο ("Statues of Gods, Demigods and Mortals in Korinthia and the Argolid by Skopas of Paros"). Πρόκειται για ευπρόσδεκτη επισκόπηση της πρόσφατης έρευνας: Βασισμένη στην εξέταση φιλολογικών και αρχαιολογικών μαρτυριών παρέχει πλούτο πληροφοριών για τα διάσημα μαρμάρινα έργα που κατασκεύασε ο Σκόπας για τη Σικυώνα (όπως η περίφημη Μαινάδα και ο Ηρακλής) και για το Άργος (όπως το λατρευτικό άγαλμα της τρίμορφης Εκάτης).

Ο Α. Δεληβορριάς ξαναπιάνει –για πολλοστή φορά– τον μίτο της έρευνας του σκοπαδικού έργου αναζητώντας απαντήσεις στα πολυπληθή ερωτήματα που συνδέονται με την αποκατάσταση των μορφών της Αφροδίτης, του Πόθου και του Φαέθοντα στο Ιερό της Σαμοθράκης ("ΣΚΟΠΑΔΙΚΑ VI. The Samothracian Phaethon: Literary Impasses, Stylistic Miscues and Interpretative Acrobatics"). Όσο κι αν ο ίδιος αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό τις δυνατότητες της έρευνας να λύσει τα προβλήματα που συνδέονται με τη σύνθεση του Σκόπα (άλλωστε κάτι τέτοιο υποδηλώνεται ήδη στον τίτλο του άρθρου), η ίδια η συμβολή του τον διαψεύδει, αφού προωθεί δυναμικά το ζήτημα της απεικόνισης του Φαέθοντα εντοπίζοντας πιθανές ανακλάσεις του στην τυπολογία του Έρωτα.

Οι δύο επόμενες εργασίες ασχολούνται με θέματα «Νεμεακής» επιγραφικής. Ο Ε. Βουτυράς ("Aristis, Son of Pheidon of Kleonai") παρουσιάζει το έμμετρο επίγραμμα που είναι χαραγμένο σε βάση αναθήματος του Αρίστιδος, γιου του Φείδωνος από τις Κλεωνές, τέσσερις φορές νικητή στο παγκράτιον της Νεμέας. Πρόκειται για επιγραφή που χρονολογείται λίγο πριν τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. και θα μπορούσε να συνδεθεί με τους πρώτους Πανελλήνιους αγώνες της Νεμέας. Επισφαλής είναι η ταύτιση του Φείδωνος της επιγραφής με τον γνωστό τύραννο του Άργους. Είναι πιθανότερο να πρόκειται για κάποιον τοπικό αριστοκράτη, το όνομα του οποίου, πάντως, υποδεικνύει τις στενές σχέσεις Κλεωνών και Άργους καθώς και την ανάμειξη του τελευταίου στην ίδρυση των αγώνων της Νεμέας.

Νέες ερμηνείες σε ήδη γνωστές επιγραφικές μαρτυρίες από τη Νεμέα παρουσιάζει ο Χ. Κριτζάς («Παρατηρήσεις σε τρεις Επιγραφές της Νεμέας»). Έτσι, για το χάραγμα 2Α (ΝΙΚΩ ΚΑΛΑ) της θολωτής στοάς του σταδίου προτείνει τη μετάφραση «η ωραία Νικώ», θεωρεί δηλαδή το Νικώ ως γυναικείο κύριο όνομα και όχι ως ρήμα σε πρώτο πρόσωπο, ενώ αποδίδει το χάραγμα 2Β, ΑΚΡΟΤΑΤΟΣ ΚΑΛΟΣ ΤΟΥ ΓΡΑΨΑΝ[ντος] ως «ο Ακρότατος είναι ο αγαπημένος αυτού που έγραψε». Ένα χάραγμα σε μολύβδινο πινάκιο των μέσων του 4ου αι. π.Χ. από το ιερό της Νεμέας τον απασχολεί στη συνέχεια. Ο συγγραφέας προτείνει διαφορετική από τη μέχρι σήμερα κρατούσα ανάγνωση: το κύριο όνομα ΜΥΤΩΝ ακολουθείται από αριθμητικά σύμβολα και σε δεύτερο στίχο χαράσσεται το γεωγραφικό ΚΛΕΩΝΑΙ σε ονομαστική· την εποχή του χάραγματος η αρχαία πόλη αποτελούσε πλέον μια από τις κώμες του Άργους. Είναι προφανές ότι μνημονεύεται χρηματική οφειλή του Μύτωνος Κλεωναίου, ή κάποιο χρέος προς αυτόν. Με ανάλογη συλλογιστική θεωρεί ότι το χάραγμα ΠΥΡΦΑΛΙΩΝ ΚΥΚΛΙΑΣ σε ένα άλλο μολύβδινο πινάκιο από το ιερό, θα πρέπει να αναφέρεται στον Πυραλίωνα από την Κυκλιάδα, μια ακόμη αργειακή κώμη και όχι σε δύο κύρια ανδρικά ονόματα, Πυραλίων και Κυκλίας, όπως πιστεύει η μέχρι σήμερα έρευνα. Οι προτεινόμενες αναγνώσεις φαίνονται εύλογες και θεμελιώνονται με πειστική επιχειρηματολογία.

Με την περίφημη Tabula Peutingeriana και το τμήμα της που απεικονίζει το οδικό δίκτυο της ΒΑ Πελοποννήσου ασχολείται η J. Marchand, στο άρθρο "Pausanias, the Peutinger Table and the Problem of Nemea". Αφού αναλύσει με λεπτομέρεια τις υπάρχουσες φιλολογικές μαρτυρίες, κυρίως τον Πausανία, αξιοποιεί τη σύγχρονη έρευνα και την προφανώς εξαντλητική γνώση της περιοχής που η ίδια διαθέτει, ώστε να ανασυστήσει τις αρχαίες διαδρομές που οδηγούσαν από τις Κλεωνές στη Νεμέα, μέσω της κοιλάδας του Τρητού. Η συζήτηση για την ακριβή θέση της σπηλιάς όπου φώλιαζε ο Λέων της Νεμέας παρέχει επί πλέον στοιχεία, βοηθώντας στην ανασύσταση της παλαιο-γεωγραφίας της περιοχής. Η συγγραφέας επιχειρηματολογεί ότι η διαδρομή από Κόρινθο προς Κλεωνές και Νεμέα, όπως αφαιρετικά απεικονίζεται στον Πίνακα Peutinger, είναι ακριβής, αρκεί να δεχτούμε ότι ως Νεμέα ορίζεται η θέση ενός από τους (πολλούς) ρωμαϊκούς σταθμούς και όχι αυτή καθ' αυτήν η θέση του Ιερού. Πρόκειται για πολύ ενδιαφέρουσα και ευρηματική ανάγνωση της Tabula, αλλά και όλων των διαθέσιμων πηγών, με προεξάρχοντα τον Περιηγητή.

Στην ίδια περιοχή, αρκετούς όμως αιώνες αργότερα και συγκεκριμένα στην περίοδο της Βενετικής κατοχής της Πελοποννήσου, μας μεταφέρει το άρθρο του Κ. Τσικνάκη, «Μια περιγραφή του Ναού του Νεμείου Διός στα τέλη του 17ου αι.». Ο συγγραφέας αποδίδει και σχολιάζει τμήματα της έκθεσης *Descrizione delle strade, fiumi, siti et altro del Regno di Morea da me veduti e transitati* που αναφέρονται στην κοιλάδα της Νεμέας και στο αρχαίο Ιερό. Την έκθεση, που παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον γιατί το αρχαιοδιφικό αυτό κείμενο είναι αδημοσίευτο, υπέβαλε προς τη Γαληνοτάτη ο γενικός προνοητής Marin Michiel το 1689.

Τα έκτακτα οικοδομικά προγράμματα που απαιτήθηκαν κατά την αρχαιότητα για την επανόρθωση όσων καταστροφών επέφεραν σε μνημεία της Ολυμπίας και των Δελφών οι σει-

σμικές δονήσεις του 373 π.Χ. που αφάνισαν την Ελίκη, προσπαθεί να ανιχνεύσει η Ε. Παρτίδα στο άρθρο της "Post-Earthquake Architecture at Olympia: The Impact of Natural Phenomena upon the Builder's Attitude in the 4th c. BC". Για εμάς σήμερα τα περισσότερα αρχαία μνημεία έχουν «παγώσει» σε κάποια στιγμή της διαχρονικής πορείας τους. Είναι πολύ δύσκολο να τα συλλάβουμε ως δυναμικά δημιουργήματα του ανθρώπινου πνεύματος, που δεν έπαψαν να αλλάζουν στη διάρκεια των αιώνων εξαιτίας ανθρωπογενών ή φυσικών αιτιών. Για τούτο είναι ιδιαίτερα χρήσιμη η προσπάθεια της συγγραφέως (που έχει προσφέρει και άλλες ανάλογες έρευνες) να διακρίνει «σταθερές» στον τρόπο με τον οποίο οι αρχαίες κοινωνίες αντιμετώπιζαν τις καταστροφές μνημειακών κατασκευών από σεισμούς, όχι μόνο σε τεχνικό/στατικό επίπεδο, αλλά και σε μεταφυσικό/θρησκευτικό.

Μακεδονικές επιρροές ανιχνεύει στην αρχιτεκτονική δύο μεγάλων Ετρουσκικών λαξευτών τάφων ο V. Jolivet ("Macedonia and Etruria at the Beginning of the Hellenistic Period: a Direct Link"). Πρόκειται για τους τάφους της Norchia και της Grotte Scalina, η διώροφη πρόσοψη των οποίων ενσωματώνει πολλά στοιχεία από την πρόσοψη των μακεδονικών ανακτόρων. Σε ταφικά ετρουσκικά μνημεία του 4ου αι. π.Χ. εντοπίζει αναλογίες με την κάτοψη του μοναδικού πολυθάλαμου μακεδονικού τάφου της Πέλλας (Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, *Ο πολυθάλαμος τάφος της Πέλλας*, Θεσσαλονίκη 2008). Ο συγγραφέας θεωρεί ότι η Ετρουσκική αριστοκρατία ήρθε σε επαφή και μιμήθηκε μακεδονικά πρότυπα στην προσπάθειά της να προσεταιρισθεί την ανερχόμενη μακεδονική δύναμη και να τη χρησιμοποιήσει ενάντια στην έντονα διαφαινόμενη, κατά τον ύστερο 4ο αι. π.Χ., ρωμαϊκή απειλή.

Η Στ. Δρούγου δημοσιεύει έναν νέο μακεδονικό τάφο που ήρθε σε φώς το 1984 δίπλα στο Δημαρχείο της Βεργίνας και ανασκαπτόταν μέχρι το 2010 ("Vergina-Aigai: The Macedonian Tomb with the Ionic Façade. Observations on the Form and Function of Macedonian Tombs"). Αν και συλημένος και πολύ κατεστραμμένος, σώζει αρκετά στοιχεία ώστε να αποκαθίσταται με ασφάλεια. Έχει δύο θαλάμους που επικοινωνούν με μαρμαρίνη θύρα, ενώ η επιβλητική του πρόσοψη, διακοσμημένη με τέσσερις ιωνικούς ημικίονες, δεν διέθετε θύρωμα. Τα ελάχιστα κινητά ευρήματα μαρτυρούν ότι ανήκε σε άνδρα πολεμιστή και θα πρέπει να χρονολογηθεί στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. Πρόκειται για ευπρόσδεκτη προσθήκη στο μέχρι σήμερα γνωστό corpus των Μακεδονικών τάφων, που εμπλουτίζει τις γνώσεις μας για την αρχιτεκτονική των Ελληνιστικών χρόνων.

Ο Γ. Λώλος στη συμβολή του "On a Large Burial Monument of Patras" αποδεικνύει ότι το ταφικό μνημείο τύπου Columbarium που παρουσιάζει ο Abel Blouet στην *Expédition Scientifique de Morée*, είναι διαφορετικό από ανάλογο μνημείο που έφερε σε φως η Ι. Δεκουλάκου το 1976 στην οδό Ερμού των Πατρών (και δημοσίευσε η ίδια στη *Στήλη. Τόμος εις μνήμην Ν. Κοντολέοντος*, Αθήνα 1980, 556–574 και στο Patrasso, colonia di Augusto e le trasformazioni culturali, politiche ed economiche della Provincia di Acaia egli inizi dell'età imperiale romana, *Tripodes* 8, Αθήνα 2009, 163–210), παρά το ότι συχνά η έρευνα ταυτίζει τα δύο κτίσματα. Ο συγγραφέας πιστεύει ότι το μνημείο του Blouet, που πιθανότατα καταστράφηκε ολοσχερώς κατά την οικοδόμηση της σύγχρονης πόλης, ήταν σύγχρονο με το ταφικό κτίσμα της οδού Ερμού και χωροθετημένο στο ίδιο επιφανές ρωμαϊκό νεκροταφείο.

Τη μεγάλη σημασία που έχει το αρχαιολογικό υλικό για τη σύγχρονη έρευνα αποδεικνύει για μια ακόμα φορά το άρθρο του Π. Πάντου, «Αναδιφώντας τα Αρχαία. Ανασκαφή Πυράς Ηρακλέους στην Οίτη: η αρχαιολογική μαρτυρία». Η αλληλογραφία του Εφόρου Αρχαιοτήτων Ν. Παπαδάκι με την προϊσταμένη του αρχή σχετικά με την Πυρά Ηρακλέους στην Οίτη δεν παρέχει μόνο ανασκαφικές πληροφορίες για μια έρευνα, για την οποία υπάρχει μια μόνο δημοσιευμένη προκαταρκτική έκθεση, αλλά φέρνει στην επιφάνεια όλες τις γραφειοκρατικές και οικονομικές δυσχέρειες τις οποίες όφειλε να ξεπεράσει ο ανασκαφέας του πρώτου τέταρτου του

20ού αιώνα, δυσχέρειες που, δυστυχώς, ελάχιστα διαφέρουν από ό,τι έχει να αντιμετωπίσει ο αρχαιολόγος πεδίου έναν σχεδόν αιώνα αργότερα!

Η W. Raschke μας κάνει κοινωνούς ορισμένων προκαταρκτικών συμπερασμάτων στα οποία κατέληξε η έρευνά της για τα εμβλήματα πάνω σε δίσκους δισκοβολίας, πραγματικούς ή εικαστικά αποδοσμένους ("Devices on Diskoi: Some Musings"). Αν και απόλυτη βεβαιότητα στην ερμηνεία των εμβλημάτων είναι ανέφικτη, όμως δεν φαίνεται ότι η επιλογή της διακόσμησής τους γινόταν τυχαία. Μέσω της ανασκόπησης της θεματολογίας των εμβλημάτων και μετά από σύγκριση με αλλά διακοσμημένα κυκλικά αντικείμενα, όπως νομίσματα ή ασπίδες, η συγγραφέας οδηγείται στο συμπέρασμα ότι τα εμβλήματα των δίσκων συνέδεαν έμμεσα τον ιδιοκτήτη τους με τα ιδανικά της επιδεξιότητας, της δύναμης, των υψηλών αθλητικών επιδόσεων, αλλά και με γιορτές και αθλητικές εκδηλώσεις.

Το άρθρο του Π. Βαλαβάνη «ΔΟΛΙΧΟΥΛΙΘΟΣΝΙΚΑΙ. A new interpretation on an inscribed roof-tile from the Athenian Agora» ολοκληρώνει τον αφιερωματικό τόμο για τον Στέφανο Μίλλερ με την ίδια «παιγνιώδη» διάθεση με την οποία αρχίζει. Ο συγγραφέας προσφέρει μια νέα και ευρηματική ερμηνεία του χαράγματος πάνω σε λακωνικό στρωτήρα κέραμο, σύμφωνα με την οποία δεν πρόκειται για την αναγγελία νικητή με το όνομα Δόλιχος σε κάποιο αγώνισμα που σχετιζόταν με πέτρα, όπως υποστήριζε η μέχρι σήμερα έρευνα. Το είδος του φορέα και η θέση του χαράγματος υποβάλλουν την υπόθεση ότι πρόκειται για το *όστρακον*, που χρησιμοποιούσαν τα παιδιά κατά την *οστράκου περιστροφήν*, με την οποία καθόριζαν την ομάδα που έπαιζε πρώτη στο ομαδικό παιχνίδι *Οστρακίνδα*. Στην περίπτωση αυτή η επιγραφή εκφράζει παιδική ευχή για τη νίκη της ομάδας στην οποία ανήκε ο Δόλιχος.

Η ποιότητα της έκδοσης είναι ικανοποιητική, χωρίς περιττές πολυτέλειες· βρίσκεται σε αρμονία προς τη σεμνότητα και την έμφαση στην ουσία, που διέκρινε όλη την επιστημονική πορεία του τιμωμένου. Η εικονογράφηση δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί εξαιρετική, είναι όμως επαρκής και απολύτως ευανάγνωστη. Μια κάπως διαφορετική κατάταξη της ύλης θα εξυπηρετούσε ίσως την οικονομία του τόμου, με ομαδοποίηση των επιγραφικών μελετών στο τέλος (άρθρα Βουτυρά, Κριτζά και Βαλαβάνη), ακολουθούμενων από τα άρθρα με αρχαιολογικό χαρακτήρα (Κατάκης, Τσικνάκης, Λώλος και Πάντος). Ως μόνη ουσιαστική έλλειψη θα μπορούσε να επισημάνει κανείς την απουσία εργογραφίας –ίσως και ακαδημαϊκής βιογραφίας– του Στέφανου.

Συμπερασματικά, δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι έχουμε στα χέρια μας μια έκδοση πολύ φροντισμένη, που θα αποδειχθεί χρήσιμη σε πολλούς και ιδιαίτερα σε όσους ασχολούνται με τον αρχαίο αθλητισμό και τη Νεμέα, τον χώρο που πολύ αγάπησε ο Στέφανος Μίλλερ, ένας πραγματικός ΦΙΛΕΛΛΗΝ!.....

